

Дзяніс ДУК,
Інна КАЛЕЧЫЦ,
Аляксей КОЦ

ПЯЧАТКА ЕЎФРАСІННІ ПОЛАЦКАЙ

Полацк з'яўляецца адным з самых даследаваных археолагамі беларускіх гарадоў. Аднак і да сённяшняга дня падчас археалагічных раскопак на тэрыторыі старажытнага беларускага горада даследчыкам трапляюцца ўнікальныя знаходкі. Сёлета тут была знойдзена пячатка Еўфрасінні Полацкай.

У маі 2015 г. на тэрыторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра ў Полацку выкладчыкамі і студэнтамі Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта праводзіліся археалагічныя раскопкі. Работы выконваліся ў адпаведнасці з пратаколам даручэнняў Намесніка Прэм'ер-міністра Рэспублікі Беларусь Н.І. Качанавай ад 04.04.2015 г., дадзеных у Полацку падчас нарады па пытаннях рэканструкцыі і рэстаўрацыі Спаса-Праабражэнскай царквы. Мэтай раскопак было вывучэнне канструкцыйных асаблівасцяў Спаса-Праабражэнскай царквы XII ст. Згодна з тэхнічным заданнем, выдадзеным праектным філіялам ААТ "Белрэстаўрацыя", археалагічныя даследаванні праводзіліся непасрэдна каля падмуркаў царквы.

Падчас археалагічных раскопак вывучаліся падмуркі Спаса-Праабражэнскай царквы і тэрыторыя каля храма. Усяго было закладзена 5 шурфоў, у адным з якіх (шурфе № 3) каля паўднёвага фасада храма была раскапана крыпта (пахавальная камера) XII ст., складзеная з плінфы. Крыпта была запоўнена зямлёй з рэшткамі будаўнічых канструкцый. У запаўненні крыпты былі зафіксаваны пераадкладзеныя пахаванні рознага часу. Удалося выявіць толькі адно некранутае пахаванне, якое, верагодна, можна датаваць XII ст. Акрамя рэшткаў пахаванняў падчас раскопак у крыпце былі знойдзены розныя артэфакты XII—XIX стст. Усе артэфакты, адшуканыя ў крыпце, не адносяцца да пахавальнага інвентару і відавочна трапілі ў запаўненне крыпты падчас яе засыпкі.

Сярод знаходак з крыпты адну з поўным правам можна назваць унікальнай. Гэта свінцовая актавая пячатка (була) з іконаграфічнай выявай Ісуса Хрыста і надпісам "Гі помози рабе своеи Офросинии" — "Госпаді, дапамажы рабе сваёй Еўфрасінні". Наяўнасць на пячатцы надпісу з імем, тоесным імені заснавальніцы манастыра, прападобнай Еўфрасінні Полацкай, адразу паставіла пытанне аб дакладнай яе аtryбуцыі.

Перад тым як перайсці да аtryбуцыі знаходкі, коратка спынімся на гісторыі падобных пячатак. Адзначым, што практыка замацавання легітымнасці афіцыйных дакументаў металічнымі, як правіла, свінцовымі віслымі пячаткамі была запазычаная з Візантыі ў канцы X ст. Пячаткамі замацоўвалі важнейшыя дакументы. Сам дакумент уяўляў сабой скрутак пергаменту, перавіты шнурам, які апламбіроўваўся свінцовай пячаткай. Пячатка сведчыла аб сапраўднасці дакумента, абараняла яго ад дадатковых несанкцыянаваных прыпісак і пацвярджала асобу ўладальніка. Адзначым, што да сярэдзіны 2012 г. было зарэгістравана каля 8500 старажытнарускіх пячатак X—XV вв. (пераважна свінцовых), з якіх навукова апрацавана і апублікавана больш за 3700¹.

Права пасведчання дакументаў на Русі належала толькі вышэйшай свецкай ці царкоўнай уладзе — князям, мітрапалітам, епіскапам, пасаднікам. Калі прадстаўнік улады паміраў ці сыходзіў з палітычнай арэны, жалезны інструмент для вырабу пячаткі (булатырый — спецыяльныя клешчы з выразанымі на іх выявамі і

надпісамі — знішчаўся, каб пазбегнуць фальсіфікацый (з гэтай прычыны знаходкі жалезных булатырыяў выключна рэдкія).

Вядома, што палітычная роля Еўфрасінні Полацкай была значна вышэйшай за яе афіцыйныя абавязкі і правы ігуменні. У 1120—1160-я гг. яна заснавала ў Полацку два манастыры — жаночы (з царквой Спаса) і мужчынскі (з храмам Багародзіцы). У гэтых двух манастырах была ігумення адначасова — унікальны выпадак у царкоўнай гісторыі. У 1132—1143 гг. у Полацку княжыў брат Еўфрасінні — Васілька Святаславіч². Верагодна, менавіта ў гэтыя гады вялася актыўная будаўнічая дзейнасць на тэрыторыі абодвух манастыроў³. Палітычная роля Еўфрасінні і яе ўплыў на тэрыторыі Полацкай зямлі і ў цэлым Усходняй Еўропы ў гістарыяграфіі шырока асветлены, нават узнікла навуковая палеміка аб так званым "полацкім матрыярхаце"⁴ (вядучай палітычнай ролі жанчын з роду полацкіх князёў у асобных перыяды гісторыі Полацкай зямлі XII—XIII стст.).

Натуральна, наяўнасць асабістай пячаткі ў Еўфрасінні Полацкай не выклікала сумненняў, улічваючы яе значны ўплыў на палітычнае і рэлігійнае жыццё Полацкай зямлі ў другой трэці XII ст. Па трапным вызна-

Агульны від шурфа з пахавальнымі камерамі і фрагментамі фундаменту, дзе была знойдзена пячатка Еўфрасінні Полацкай. Фота 2015 г.

чэнні вядомага расійскага гісторыка Л.В.Аляксева, Еўфрасіння, насуперак рускай традыцыі і дзякуючы прамым кантактам з Візантыяй, у прыватнасці з канстанцінопальскім патрыярхам Лукой Хрызавергам, адчувала сабе ўпэўнена і незалежна і пры патрэбе, як і яе родзічы-князі, рассылала ў розныя усходнеславянскія гарады і, верагодна, у Царград, важныя дакументы, замацаваныя асабістай пячаткай⁵. Тым не менш да сённяшняга дня знаходак дакладна вызначаных (атрыбутаваных) пячатка Еўфрасінні Полацкай не было, за выключэннем аднаго артэфакта.

Так, у гістарычнай літаратуры існавала меркаванне аб прыналежнасці Еўфрасінні Полацкай пячаткі з выявай іконаграфічнай кампазіцыі "Праабражэнне" і малітоўным надпісам⁶, знойдзенай у 1968 г. у Ноўгарадзе. Выява на згаданай пячатцы была наступная: з аднаго боку прадстаўлена шматфігурная кампазіцыя — "Праабражэнне Гасподне на гары Фавор". У цэнтры — выява Ісуса Хрыста, па абодва бакі — прарокі Ілля і Маісей, пад імі — тры апосталы: Петр, Іакаў і Іаан, якія ў жаху "пали на лица свои" ("Евангелле ад Матфея"). Выява суправаджаецца радковай легендай: "МЕТА(МОР)Ф(ОСИ)С" — "Праабражэнне". З адваротнага боку змешчана паясная выява святой, па абодва бакі якой — радковая легенда: "Иефросиня" — "Иефрасиня", а па краі пячаткі ідзе колавая легенда, якая ўяўляе сабой малітоўнае прашэнне: "Ги помози рабе своеи Ефросини нареченной" ("Госпаді, дапамажы рабе сваёй, Еўфрасінні нарачонай").

Пячатка ўпершыню была апублікаваная расійскім гісторыкам і археолагам В.Л.Яніным і атрыбутаваная як прыналежная Еўфрасінні Полацкай на падставе наступных аргументаў. Па-першае, полацкая княжна Прадслава атрымала імя Еўфрасіння пры пастрыжэнні ў манахіні, а не пры хрышчэнні, і на гэта ёсць указанне ў слове "нарачонай"⁷. Па-другое, фармальныя прыкметы пячаткі (памеры і наяўнасць добрапажадальнага надпісу) дазволілі датаваць яе XII ст., а самай вядомай на Русі жанчынай, якая насіла ў гэты час такое імя, з'яўлялася Еўфрасіння Полацкая⁸. Патрэцяе, назва Спаса-Праабражэнскай царквы, пабудаванай Еўфрасінняй, і манастыра ў гонар Спаса выклікалі паралелі з выявай "Праабражэння" на пячатцы. Да таго ж, на думку В.Л.Яніна, у тагачасным Полацку існавала ўнікальная з'ява, вядомая пад назвай "полацкі матрыярхат", калі жонкі полацкіх князёў высланыя ў Візантыю Мсціславам Уладзіміравічам, замешчалі ў палітычным жыцці сваіх мужоў⁹.

У 2011 г. расійскі гісторык А.В.Маёраў апублікаваў артыкул, у якім прывёў аргументы, што дазволілі яму ідэнтыфікаваць вышэйзгаданы сфрагістычны помнік як пячатку Еўфрасінні Галіцкай і датаваць яго першай паловай — сярэдзінай другога дзесяцігоддзя XIII ст.¹⁰ Па-першае, ён адзначае, што царква і манастыр, заснаваныя Еўфрасінняй Полацкай, не называліся менавіта ў гонар Праабражэння, у гістарычных дакументах да XVI ст. і пазней яны называліся Спасаўскімі¹¹. На карысць гэтага сведчаць і фрэскі ў Спасаўскай царкве, сярод якіх не вы-

Пячатка Еўфрасінні
Полацкай пасля
рэстаўрацыі.

Прамалёўка
пячаткі
Еўфрасінні
Полацкай.

яўлена сцэна "Праабражэння"¹². Па-другое, напісанне імя на пячатцы і крыжы Еўфрасінні Полацкай адрозніваюцца. На пячатцы яно запісана "Иефросиня" ("Ефросиня"). А вось на крыжы сустракаецца імя "Ωфросинья" — "Офросинья"¹³. Праяўленне ў гэты час вышэйзгаданага "полацкага матрыярхата" таксама выклікае ў даследчыка сумненні: на гэты перыяд якраз прыходзіцца княжанне полацкага князя Васількі, брата Еўфрасінні Полацкай¹⁴. Такім чынам, аргументы, прыведзеныя А.В.Маёравым, даказваюць прыналежнасць гэтай пячаткі Еўфрасінні Галіцкай.

Звернемся да атрыбуцыі пячаткі, знойдзенай пры археалагічных раскопках на тэрыторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра ў Полацку ў 2015 г. Пячатка мае круглую форму і наступныя памеры: вышыня 2,4 см, шырыня 2,5 см. З аднаго боку на ёй змешчаная выява Ісуса Хрыста, якая ў іканаграфіі мае назву "Спас Усеўладны" — "Пантакратар". Ісус апрануты ў гімацій і хітон і паказаны з прамымі валасамі, азначанымі чатырма хвалістымі лініямі, на лоб спускаецца невялікая пасма валасоў, у яго невялікія вусы і кароткая барада, паказаная перарывістай лініяй. Добра відаць вочы, выяўленыя круглымі кропкамі, і да-

волі шырокі нос. Левая рука падтрымлівае закрытую кнігу — Евангелле, там, дзе павінна знаходзіцца правая рука, выява пашкоджаная. Німб над галавой паказаны не роўнай, а перавітай лініяй. Акрамя таго, гэты хросны німб, ён абрысаваны за галавой Ісуса прамымі лініямі, аднак унутры змешчаны не літары "ΩON" — "Існы", а проста кропкі. Па абодва бакі ад постаці надпіс "IC XC" — "Ісус Хрыстос". Выява выдзелена кругавой лініяй.

На адваротным баку пячаткі змешчаны надпіс: "Гѣ помози рабе своеѣ Офросинѣ" ("Госпадзі, дапамажы рабе сваёй Еўфрасінні"). Надпіс пачынаецца знакам крыжа, а заканчваецца чатырма кропкамі, ён, як і выява, выдзелены кругавой лініяй.

Падчас работ, звязаных з рэстаўрацыяй знаходкі, было высветлена, што ў фондах Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка захоўваецца яшчэ адна свінцовая пячатка з аналагічным адбіткам. Яна была знойдзена падчас раскопак пад кіраўніцтвам беларускага археолага С.В.Тарасова на тэрыторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра ў 1998 г. і змяшчае толькі частку надпісу-звароту, без пазначэння імя: "Гѣ помози рабе своеѣ" ("Госпадзі,

Адбіткі
выяў дзвюх
пячаткаў
Еўфрасінні
Полацкай
(2015 г.
і 1998 г.),
накладзеныя
адзін
на адзін.

дапамажы рабе сваёй..."). Адзначым, што адсутнасць часткі надпісу тлумачыцца тым, што адбітак матрыцы (булатырыя) быў змешчаны і яна не адбілася на свінцовым дыску пячаткі. Пры накладанні адбіткаў выяў абодвух пячаткаў адзін на адзін высвятляецца поўная ідэнтычнасць захаванай часткі выяў.

Пры атрыбуцыі гэтых дзвюх полацкіх пячаткаў звернемся да палажэнняў, якія прапанаваў А.В.Маёраў. Так, сапраўды манастыр і царква, заснаваныя прападобнай Еўфрасінняй Полацкай, спачатку мелі назвы не Спаса-Праабражэнскіх, а *Спасаўскіх*. Менавіта ў такім варыянце назва царквы фігуруе двойчы ўжо на крыжы Еўфрасінні Полацкай: *"покладаеть Офросінья честный крест свой в манастыри своем, в церкви Святого Спаса"* і ў надпісе Лазара Богшы: *"...сделавшему крест сии церкви Святого Спаса і Офросіньні"*¹⁵.

Такая назва царквы сустракаецца і ў *"Жыцці Еўфрасінні Полацкай"*. Там адзначаецца, што да пабудовы каменнай царквы у Сяльцы ўжо была драўляная царква Святога Спаса¹⁶. Стрыечная сястра Еўфрасінні Звеніслава, калі прыйшла ў манастыр, каб прыняць пострыг, кажа: *"Сія вся даю Святому Спасу"*¹⁷. Пасля гэтага згадваецца, што Еўфрасіння пачынае будаўніцтва царквы Святога Спаса¹⁸.

Наступныя пісьмовыя крыніцы, дзе фіксуецца назва "Святы Спас", — гэта графіці на сценах храма, якія датуюцца XII—XV стст. Сярод іх сустракаюцца надпісы пра смерць ігумені манастыра Кацярыны, Ганны і Акіліны. Ва ўсіх гэтых надпісах ігуменні называюцца "ігуменнямі Святога Спаса"¹⁹. Менавіта так называўся ў той час Спаса-Еўфрасіннеўскі манастыр. У адным з графіці ўпамінаецца ігумен Гаўрыла, верагодна, ігумен Багародзіцкага манастыра. У гэтым надпісе адзначаецца, што ён быў *"крылашанінам Святога Спаса"*²⁰. Нагадаем, што арганізацыя крылашан была добра вядомая ў полацкай Сафіі, крылашанамі з'яўляліся святары гарадскіх цэркваў, якія адпраўлялі багаслужэнні ў Сафійскім саборы²¹, магчыма, такая ж арганізацыя існавала ў Спасаўскім манастыры.

Згадаем яшчэ два графіці з эклезіянізмам "Спас". У першым з іх змешчаны наступны тэкст: *"(Спирίδα)*

биите чому не ходить петь к Спссу" (*"Спірыда біце, чаму не ходзіць пець да Спаса"*). Другое графіта (яно захавалася горш) чытаецца наступным чынам: *"А се стояль у цркви Стго Спса на празникъ у крылос ...нянинь ..нать ...кася... Степанъ в л днь (мо)ляся Ст(м)у Спсу о своихъ гресех(ъ)"* (*"А вось стаяў у царкве Святога Спаса на свята у крыласе ... Сцяпан у 30 дзень, молячыся Святому Спасу аб сваіх грахах"*).

Яшчэ адно графіта, змешчанае на паўночна-ўсходняй грані паўночна-ўсходняга слупа, чытаецца як: *"А Савко пономарь Святого Спса с(л)у(жить) чреву а работать телу"* (*"А Саўка, панамар Святога Спаса, — служыць жывату, працуе для цела"*). Да прыкладаў ужывання гэтага эклезіянізма ў графіці можна аднесці два надпісы: "крылосъ Стго Спса" ("клірас Святога Спаса"), прадрапаныя на паўднёва-ўсходняй грані паўднёва-ўсходняга слупа. Усе гэтыя надпісы перадаюць тагачасную назву царквы — "Святы Спас".

Пазней назва "Святы Спас" сустракаецца ў пісьмовых дакументах, у прыватнасці, у адным з іх называюцца землі, *"принадлежащие церкви Святого Спаса"* (1534 г.)²², у Полацкай рэвізіі 1552 г. згадваецца *"манастыр Светого Спаса, который заведаеть игуменья Полоцкая инока Ульяна"*²³, ігумення Святога Спаса таксама згадваецца ў сувязі з будаўніцтвам дзесьці гарадзен²⁴. Вядома, што пасля перадачы манастырскіх земляў іезуітам назва манастыра захавалася і нават перайшла на назву зямельнага ўладання — "фальварак Спас".

Аднак у 1656 г. назва царквы змяняецца. Вядомы даследчык полацкіх старажытнасцяў А.П.Сапуноў у сваёй працы, прысвечанай гісторыі манастыра, цытуе "Дворцовыя разряды", якія сведчаць аб тым, што ў 1656 г. *"месяца июля из Полоцка ходил государь в Спасский монастырь, что бывал девичий монастырь благоверной великой княжны Евфросинии Полоцкой"* і ў тым жа месяцы ліпені *"в 9 день в Спасском монастыре было священие церкви Преображение Спасово"*²⁵.

Такім чынам, царква Святога Спаса была пераасвечаная ў гонар Праабражэння толькі ў 1656 г. назва Спаса-Праабражэнская назва была захава-

ная за ёй і пры асвячэнні пасля 1832 г. Да гэтага ж часу яна была асвечаная ў гонар Спаса Уселітасцівага і называлася царквой Святога Спаса. Адзначым, што, гэтае свята было ўстаноўлена ў XII ст. і прыходзілася на 1 жніўня²⁶. Аднак з цягам часу яго перасталі святкаваць і 1 жніўня пачалі адзначаць Паходжанне Чэснага і Жыватворнага Крыжа Хрыстова. Выява Спаса Уселітасцівага належыць да іканаграфічнага тыпу абразоў Спаса Пантакратара, што найлепшым чынам адпавядае выяве на пячатцы. Такім чынам, на нашу думку, знойдзеная пячатка была не толькі ўласнай пячаткай Еўфрасінні Полацкай, аднак і пячаткай манастыра Уселітасцівага Спаса, або, у народным варыянце назвы, проста Спасаўскага манастыра. Трэба дадаць, што выява на пячатцы адпавядае выяве Хрыста Пантакратара на крыжы прападобнай, змешчанай на самым версе ліцавога боку крыжа. На мініяцюры бачна, што Ісус Хрыстос не трымае правую руку ў благаслаўляючым жэсце, а паказвае ёй на Евангелле. Магчыма, такі ж жэст быў адлюстраваны і на пячатцы.

Асобна неабходна разгледзець надпіс на пячатцы, супаставіць яго з іншым эпиграфічным помнікам — крыжам Еўфрасінні Полацкай — і пры гэтым звярнуць асаблівую ўвагу на форму напісання імя прападобнай і палеаграфію надпіса. Імя прападобнай на крыжы згадваецца тройчы. Два разы — у самім заклінальным надпісе: "...покладает Ѡфросинья честныи крсть..." і "Ѡфросинья же раба Хва", другі раз — у надпісе майстра, Лазара Богшы: "...и Ѡфросиньи". Ва ўсіх выпадках імя пачынаецца з Ѡ ("амегі") і чытаецца як "Офросинья". Надпіс на пячатцы таксама змяшчае імя, якое чытаецца як "Офросини". Гучанне абсалютна аднолькавае: Ѡ і О абазначаюць аднолькавыя гукі. Што тычыцца палеаграфіі надпісаў на крыжы і пячатцы, то яна даволі падобная. Надпіс на крыжы датуецца 1161 г., характэрнымі прыкметамі на карысць гэтага з'яўляюцца абрысы літары "ф", са злёгка выцягнутымі паўкруглымі элементамі, "б" з невялікім ізломам, "з" з невялікім хвостом, падагнутым да літары. Надпіс на пячатцы адрозніваецца ад надпіса на крыжы, аднак, паводле палеаграфічных даных, яго таксама можна датаваць XII ст.

Такім чынам, пячатку, знойдзеную каля Спаса-Праабражэнскай царквы, можна ідэнтыфікаваць як асабістую пячатку Прападобнай Еўфрасінні Полацкай на падставе выявы на ёй святога Спаса — у гонар якога першапачаткова быў асвечаны манастыр, а таксама па палеаграфічных даных — выкарыстанне ў форме напісання імя "Офросинья". Яшчэ адным вызначальным фактарам у атрыбуцыі пячаткі з'яўляецца факт яе знаходжання ў запаўненні крыпты Спаса-Праабражэнскай царквы, пабудаванай пад патранатам і па замове Еўфрасінні Полацкай.

Звернем таксама ўвагу на факт наяўнасці дзвюх аднолькавых пячатак — з раскопак 1998 і 2015 гг. на тэрыторыі Спаса-Еўфрасіннеўскага манастыра. Паходжанне знаходак сведчыць, што Еўфрасіння Полацкая замацоўвала дакументы сваёй уласнай пячаткай непасрэдна на тэрыторыі манастыра, а сам ма-

настыр з'яўляўся месцам актыўнага абарачэння актавых дакументаў. Змест гэтых дакументаў мог быць самым разнастайным — ад палітычнага да культурна-асветніцкага²⁷. Заўважым, што надзвычай актуальным пытаннем для Еўфрасінні Полацкай з'яўлялася папаўненне бібліятэкі манастыра. Сёння на падставе аналізу сюжэтаў фрэскавага роспісу Спаса-Праабражэнскай царквы даследчыкі зрабілі выснову, што Еўфрасіння карысталася шматлікімі і разнастайнымі кніжнымі крыніцамі з уласнай бібліятэкі, крыніцай паступлення якіх з'яўляліся Візантыя і Рым²⁸. Відавочна, што праца па зборы гэтай бібліятэкі не магла абыходзіцца без актыўнай перапіскі, матэрыяльным сведчаннем якой з'яўляецца знойдзеная ў Полацку актавая пячатка Еўфрасінні Полацкай.

Падкрэслім, што наяўнасць у Еўфрасінні Полацкай пячаткі яшчэ раз пацвярджае яе значную ролю ў палітычным, духоўным і культурным жыцці Полацкага княства.

¹ Гайдуков П. Г., Янин В. Л. Древнерусские вислые печати, зарегистрированные в 2007 г. // Новгород и Новгородская земля: История и археология. Материалы науч. конф. Великий Новгород, 2008. Вып. 22. С. 62.

² Алексеев Л. В. Западные земли домонгольской Руси: очерки истории, археологии, культуры: в 2 кн. Кн. 2. М., 2006. С. 59.

³ Селицкий А. А. Живопись Полоцкой земли XI—XII вв. Мн., 1992. С. 89-90.

⁴ Алексеев Л. В. Западные земли домонгольской Руси. С. 59-60.

⁵ Там жа. С. 59.

⁶ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. Т. 1. М., 1970. С. 186; Тарасаў С. Полацкая эпиграфія X—XV стст. // Полацк. Выданне беларускага культурна-асветніцкага цэнтру. Кліўленд, ЗША. 1993, № 5 (25). С. 5-6.

⁷ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси X—XV вв. С. 231.

⁸ Там жа.

⁹ Там жа. С. 232.

¹⁰ Майоров А. В. Печать Евфросинии Галицкой из Новгорода // Древняя Русь: вопросы медиевистики. № 2 (44). 2011. С. 25.

¹¹ Там жа. С. 8.

¹² Там жа. С. 13.

¹³ Там жа.

¹⁴ Там жа. С. 12.

¹⁵ Калечиц І. Л. Эпіграфіка Беларусі X—XIV стст. Мн., 2011. С. 191-192.

¹⁶ Кніга жыццй і хаджэнняў. Мн., 1994. С. 30.

¹⁷ Там жа. С. 33.

¹⁸ Там жа.

¹⁹ Калечиц І. Л. Исторические личности в граффити Полоцкой Спасо-Преображенской церкви // История и археология Полоцка и Полоцкой земли: материалы VI Международной научной конференции (1—3 ноября 2012 г.). В 2 ч. Ч. 2. Спасо-Преображенская церковь в Полоцке: История. Архитектура. Живопись. Полоцк, 2013. С. 30-31.

²⁰ Там жа. С. 32.

²¹ Полоцкие грамоты. Т. 5. М., 1985. С. 130.

²² Там жа. С. 126.

²³ Лаппо И. И. Полоцкая ревизия 1552. М., 1905. С. 175.

²⁴ Полоцкие грамоты. С. 128.

²⁵ Сапунов А.П. Полоцкий Спасо-Евфросиниевский девичий монастырь. Витебск, 1888. С. 3.

²⁶ Голубинский Е.Е. История русской церкви. Период первый киевский или домонгольский. Т. 1. М., 2002. С. 409-410.

²⁷ Алексеев Л.В. Западные земли домонгольской Руси. С. 59.

²⁸ Саробьянов В.Д. Мир книжности во фресках Спасской церкви Евфросиньева монастыря. К вопросу о просветительской деятельности Преподобной Евфросиньи Полоцкой // История и археология Полоцка и Полоцкой земли. В 2 ч. Ч. 2. Спасо-Преображенская церковь в Полоцке. С. 79—103.

ДУК Дзяніс Уладзіміравіч.

Прарэктар па вучэбнай рабоце Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта (ПДУ), доктар гістарычных навук, прафесар. Нарадзіўся ў 1977 г. у Наваполацку. У 1999 г. закончыў гістарычна-філалагічны факультэт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. З гэтага ж года выкладаў ва ўніверсітэце, з 2005 г. па 2013 г. працаваў загадчыкам кафедры айчыннай і ўсеагульнай гісторыі. Займаецца археалогіяй і гісторыяй Полаччыны IX—XVIII стст. Аўтар манаграфій "Полацк XVI—XVIII стагоддзяў: нарысы тапаграфіі, гісторыі матэрыяльнай культуры і арганізацыі жыццёвай прасторы насельніцтва беларускага горада" (Наваполацк, 2007), "Полацк і палачане (IX—XVIII стст.)" (Наваполацк, 2010), "Археалагічныя комплексы пасадаў Полацка IX—XVIII стст." (па выніках раскопак 2004—2012 гг.)" (Наваполацк, 2014), вучэбна-метадычных комплексаў "Гісторыя Полацка: па матэрыялах археалагічных даследаванняў" (Наваполацк, 2006), "Археалогія" (Наваполацк, 2009) і больш за 130 навуковых публікацый.

КАЛЕЧЫЦ Інна Леанідаўна.

Дактарант Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры ўсеагульнай гісторыі і метадыкі выкладання гісторыі. Нарадзілася ў г. Бабруйск. У 1995 г. закончыла факультэт рускай філалогіі БДПУ імя Максіма Танка. Працавала настаўніцай. У 2009 г. абараніла кандыдацкую дысертацыю на тэму "Эпіграфічныя помнікі X—XIV стст. на тэрыторыі Беларусі: класіфікацыя, змест, спецыфіка". Даследуе эпіграфіку Беларусі, аўтар вучэбнага дапаможніка "Дапаможныя гістарычныя дысцыпліны" (Мн., 2007, 2009), манаграфіі "Эпіграфіка Беларусі X—XIV стст." (Мн., 2011), вучэбнага дапаможніка "Практикум по вспомогательным историческим дисциплинам: палеография, геральдика, хронология, ономастика" (Мн., 2012) і каля 50 навуковых публікацый.

КОЦ Аляксей Леанідавіч.

Аспірант Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, магістр гістарычных навук. Нарадзіўся ў 1990 г. у Наваполацку. У 2012 г. закончыў гістарычна-філалагічны факультэт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта. З 2013 г. працуе выкладчыкам кафедры гісторыі і турызму ПДУ. Вывучае пытанні фарміравання жыллёва-гаспадарчых комплексаў Полацка ў XI—XVIII стст., займаецца краязнаўчымі даследаваннямі Полацка-Глыбоцкага рэгіёна. Аўтар больш за 10 навуковых публікацый.